

УДК 821.161.2

## ДОМІНАНТНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОРТРЕТУВАННЯ У РОМАНАХ ВАСИЛЯ БАРКИ

**Т. Є. Музика**

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;  
Інститут філології кафедра української літератури;  
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;  
тел. 0969451385; e-mail: tania.muzyka@gmail.com*

*У статті проаналізовано домінантні особливості портретування, репрезентованого у романах Василя Барки «Жовтий князь. Том II» та «Рай». Встановлено, що портрет у прозі письменника формується на основі зображення персонажа як єдності фізичного, психологічного й соціального аспектів. Охарактеризовано такі прийоми літературного портретування як мікробраз, символи, художню деталь, пейзаж та інтер'єр, натуралістичні описи, колористику.*

**Ключові слова:** портрет, художній образ, людина, Василь Барка.

Красне письменство є специфічною формою мистецької практики, що репрезентує соціальний, історичний, духовний, психологічний, естетичний ракурси трактування людини. Своє бачення сутності людського єства кожен письменник розкриває через сукупність образів художнього тексту, які “втілюють синтез художнього узагальнення і конкретної неповторюваної індивідуалізації у світі естетичного ідеалу художника” [3, с. 25]. Важливу роль у процесі створення образу персонажа відіграє його портрет, який може включати опис зовнішності героя, його соціальну характеристику, опис внутрішнього світу персонажа, мовний портрет. На переконання літературознавців, особливого значення набуває портрет у художній прозі, де він “демонструє максимальне семантичне наповнення й естетичну функціональність, фактично становлячи художню підсистему, специфіка якої зумовлена індивідуальним стилем письменника й естетичним завданням” [6, с. 3].

У наукових працях, присвячених окремим аспектам портретних характеристик, питання формування та розвитку портретного опису досліджували Б. Є. Галанов, Г. С. Сириця, виявлення лінгвістичних особливостей портрета – В. М. Жирмунський, О. О. Мальцева; питання типології портретних описів розглядаються в наукових працях О. М. Беспалової, К. Л. Сізової та ін.

Художнє портретування своєрідно репрезентоване у творчості діаспорного письменника Василя Барки. Його проза – самобутня та оригінальна сторінка в історії української літератури. Свого часу до окремих аспектів вивчення творчості Василя Барки зверталися М. Жулинсь-

кий, Т. Головань, Р. Мовчан, О. Маланій, В. Пушко, Т. Салига та ін. Проте проблема художнього портрету, оприявленого у романах митця, ще не була об'єктом окремого наукового дослідження.

Мета нашої статті – визначити домінуючі прийоми портретування у прозі Василя Барки, проаналізувати його художні функції.

Портрет займає провідне місце з-поміж форм психологічного зображення, представлених у прозі Василя Барки. Ця категорія, сутність якої полягає в “комплексному зображенні людини як єдності фізичного, соціального і психологічного” [5, с. 27], є однією з найбільш семантично наповнених складових художнього образу та структури прозового твору загалом. Незважаючи на домінування психологічного плану художнього зображення людини, у прозі митця присвячено увагу описам зовнішності персонажа, які постають своєрідним декодуванням внутрішнього світу героя, його життя, світогляду, а відтак – репрезентантами української ментальності.

Важливу роль в антропологічному зображенні відіграє опис людського обличчя, окремих його елементів. Акцент на людському обличчі, позиціонування його “як маски” допомагає “відслонити в тексті приховані рівні сприйняття, пов’язані з особливостями літературної епохи як такої” [4, с. 47]

Найчастотнішим елементом опису людини у романі «Жовтий князь» є очі. Зображаючи героя, негативного чи позитивного, письменник завжди робить акцент на його очах. Цей конотативно місткий мікрообраз стає чільним компонентом антропологічного моделювання. Саме описом очей розпочинається портретна характеристика одного з головних персонажів роману «Рай» – Антона Никандровича Споданейка – прототипа автора роману. З одного боку, через опис очей Споданейка митець ніби намагається розповісти читачеві найсокровенніше, віддати на його розсуд власне життя, з іншого – прагне самотужки заглянути в глибину власної душі. “Тяжко визначити колір очей Антона Никандровича: тридцять п’ять років тому вони могли бути синіми, а тепер вони “сиві” чи магнетично-білі, якісь сріблясто-світлі, прозорі, з легкими темно-блакитними проблисками, що прориваються з глибини” [2, с. 25] – у цьому описі простежується сум, жаль за втраченими роками; через семантику кольору очей свого прототипа письменник намагається зазирнути в очі минулого, того, що не повернеш.

Змальовуючи зовнішність Митьки-Мікроба (роман «Рай»), автор розставляє акценти так (“вилиці складають виключну – нехай потворну, однак монументальну прикмету обличчя, на якому зовсім здрібна, мов горошинки, біліють кисліювато-роздраженні оченята: нахабні, хитрі, обрамовані безколірними віями” [2, с. 110-111]), що стає зрозуміло, що перед читачем – опис героя-антагоніста. Безколірні вії, очі, “які біліють”, мимоволі наводять на думку про поступову втрату, а згодом і повну відсутність ціннісно-моральних орієнтирів; випнуті вилиці при цьому озна-

чують людину вольову, здатну будь-якими способами досягати мети, нехтуючи при цьому навіть людським життям. Невиразні, однак хитрі та нахабні “оченята”, які “рухалися з холодною впевненістю, ніби павуки на отворі своїх норок” [1, с. 331], в описі Шікрятюва вказують на “темний бік” його натури, на нечистоту душі, характеризують його як хитру, підступну людину.

Глибока релігійність Василя Барки, заглиблення в життя святих, мучеників і найбільше – сповідуваний самим письменником подвижницький спосіб існування – маркують і художнє зображення українців у його текстах. Так, виписані ним персонажі завдяки застосованим мікрообразам постають немовби іконографічними полотнами, нерідко нагадуючи зовнішність затворників. Описи згорьованих, виснажених мучеників-українців (“видовжена і звужена овальність” лица, очі “в западистих ямках”, “фарфорово-блідий прямокутник чола”, “запалі щоки”) посилюють настрої всезагального горя, страждання, смерті й водночас є прямою репрезентацією емоційного стану самого автора.

Часто у процесі художнього моделювання письменник відмовляється від концентрованого й детального опису на користь повторюваної домінантної ознаки, що набуває характеру символу. На переконання дослідниці К. Сізової, “художня деталь як семантично наповнений елемент портрета часто стає наскрізною, перетворюючись на засіб індивідуалізації персонажа” [5, с. 20]. Наприклад, герой роману «Жовтий князь» Артем Дормачєєв, на додаток до чудернацькості, “мав іще дивовижнішу прикмету лица: здавалося, шкіра сильно натягнута і така витверджена, що за нею, всередині, могла існувати порожнина, ніби в керамічному виробі” [1, с. 462], “такою випнутістю кісток обличчя, що воно, хоч зовсім невеличке (...) нагадувало сокиру, зокрема через побільшену відстань між носом і ротом” [1, с. 462]. Згадана деталь – сокира – мимоволі спрямовує асоціативний ряд, вибудований у свідомості читача, у бік концептів “катування”, “кат”, “вбивство”, “страта”, “смерть”, які виражають домінантну сутність цього антигуманного образу і уособленої в ньому провладної політики.

Інколи характеристика персонажа коротка, лаконічна, однак завжди влучна й доцільна, що аж ніяк не знижує потенційної спромоги читачької уяви домислити, домалювати пропущене й таким чином сконструювати цілісний портрет героя: “Добродушний. Товариський. Милый” [2, с. 125].

В аспекті використання метафоризації під час портретування важливим елементом є семантика кольору. Заряджена потужним смислом, колористика посідає специфічне місце в психологічному моделюванні. Найчастотнішими кольорами Барчиної прози є жовтий та його відтінки, чорний, червоний, сірий, рідше – фіалковий. Прикметно, що використання певного кольору, а часом різних кольорів допомагає авторові розкрити сутність людей, їхню вдачу, умотивувати їхні помисли та вчинки.

Водночас застосування кольорів відповідає заявленій опозиції позитивний/негативний персонаж, а тому є важливим засобом репрезентації авторської антропологічної концепції.

У творах автора колористика часто спрямована на підсилення ефекту драматизації, підкреслення важкого психологічного стану особи. Особливого семантичного навантаження набувають образи українців, виписані на основі контрасту кольорів: “Дожидалася автобуса також чорноодежна жінка середніх літ: гіпсово бліднолиця; очі – прочервоніли від безсоння, – торба біля стіп” [1, с. 459].

Багатоаспектного застосування набуває у творчості Василя Барки семантика жовтої барви. У романі «Жовтий князь» жовтий, рудий та інші відтінки цього кольору, що первісно символізував життєдайну сонячну силу зерна і хліба, отримують принципово нове смислове навантаження: стають символами голоду та смерті. Жовтизна стає одним із різних прийомів психологізму в романі: цим кольором маркована трагедія українського народу; з іншого боку, позначені ним люди стають ворогами, звірами, а жовта барва стає символом смерті. У цьому аспекті жовтий колір є засобом типізації. Так, в описі представників влади, підлеглих Жовтого князя, використано переважно жовті кольори та їх відтінки. Передовсім жовтий колір маркує згадуваний нами мікрообраз очей представників тоталітарного світу, “слуг” Жовтого князя: “Сфим посвітнув іскринками в прожовтуватих очах, під низько навислими бровами, набагато меншими, ніж у розпорядника, і відмінними виразною радістю” [1, с. 410], “Із зіниць Дормачєєва проблиснуло жовчним огником, – на доброзичливому обличчі” [1, с. 701]. Описуючи Митьку-Мікроба, автор уживає постійні епітети “жовтопикий”, “жовта кирпа”, “кирпата жовтість”, “жовта персона”, “диня”, “стожовта персона”, “кирпатий”, “жовта фізіономія”.

Портрет як важливий прийом антропологічного моделювання “поруч з традиційним зображенням людини вбирає елементи пейзажу, змалювання інтер’єру тощо” [5, с. 11]. Пейзажні описи в прозі Василя Барки відображають переживання і страждання героїв, вони тісно пов’язані з ідейно-тематичною домінантою твору. Описи навколишнього середовища, його кольорів, запахів автор проектує на почуття, мислення та світогляд персонажів. Він майстерно поєднує найвиразніші кольори, використовуючи при цьому гру світла й тіні, протиставляючи та зіставляючи кольорову гаму.

У пейзажних малюнках превалює жовтий, червоний колір та різноманітні його відтінки, які входять у структуру семантично насажених метафор, символів крові, страху, болю та смерті. Пейзажні описи, перенасичені цими відтінками, стають виразниками психоемоційної напруги, якою просякнутий роман від свого початку до самого кінця: “надщерблений місяць: червонастий – аж так, що можна було подумати, ніби від нього лилася жива кров, замість видноти” [1, с. 483]. Семантика черво-

ного кольору як символу страждання та болю підсилюється метафорою плачу, сліз, відбиваючи причинно-наслідкові зв'язки: людина в тоталітарному суспільстві приречена на сльози, біль, страждання: “Настав вечір: криваво-полум'яний кольором; освітлив обидві погребини, ніби поплакав над всіма однаково горючими сльозами, і поволі погас” [1, с. 441]. Таке колористично-символічне завершення дня лаконічно й психологічно містко знаменує кінець життя – однієї людини, кількох осіб, цілого народу, приреченого на небуття кривавою владою.

Свідомість юного Андрійка Катранника, що мандрує дорогами жорстокого апокаліптичного світу, раз по раз пронизують вражаючі картини горя і смерті. Образи зниклих тинів, парканів, штахетних огорож глибоко символічні. Вони виражають беззахисність, хисткість людської душі, її розхристаність в умовах довоколишнього розчахнутого світу. Позривані дахи, вибиті двері, вікна, вирубані пороги, обліплені, розбиті стіни – основні елементи кожного інтер'єрного опису в романі – є семантично місткими мікрообразами.

Особливою символікою наповнені змальовані Баркою бур'яни, які заповнили “моторошну пустош”, символізуючи “безнадійну безлюдність”, є своєрідними символічними репрезентантами розгалуженої тоталітарної системи, що скрізь, навіть у найменших селах, пустила своє коріння. На цьому символічному тлі виписано психологічний стан Андрійка й інших персонажів, маркований тотальним відчуттям порожнечі й безвиході, зумовлених втратою найближчих родичів, односельців, втратою можливостей для існування, а разом із тим – смислу життя.

Натуралістичні картини страшної фізичної розправи, описи катувань, понівечених облич, відрізаних вух, носів та інших частин тіла повсталих селян створюють відчуття наближення кінця світу, зумовленого спотворенням образу людини, створеного за подобою Божою. Ці та інші натуралістичні деталі, зазвичай не проявлені у прозі письменника, у другому томі «Жовтого князя» проступають особливо гостро. Описи страшних злочинів, що виходять за межі не лише раціонального, а й чуттєво сприйнятного, створюють особливу емоційну, психологічну напругу цієї частини роману, у якій під пильним поглядом автора, позбавлений будь-яких прикмет тілесності, постає сам оголений нерв людської душі, саме людське єство, що мовчазним криком (навіть уже після смерті) волає до Творця про правду.

Висвітлені особливості художнього характеротворення Василя Барки промовисто засвідчують психологічну маркованість його антропологічного моделювання, а водночас відображають динаміку цього процесу: від символізму й метафоричності до все глибшого натуралізму портретних характеристик.

Отож аналіз структури й семантики портретування в романах Василя Барки унаочнює наскрізну тенденцію до психологізації. Поєднуючи опис зовнішності персонажа та характеристику його внутрішнього ста-

ну, психологічний портрет постає одним із чільних елементів репрезентації авторської антропологічної моделі. Портрет є засобом моделювання психотипів українців, які опинилися по обидва боки страшної тоталітарної прірви.

У другому томі роману «Жовтий князь» художнє портретування постає як синтез зовнішнього та психологічного зображень: митець приділяє особливу увагу як опису зовнішності персонажа, яка є своєрідним підґрунтям психологічного змалювання, так і розкриттю його внутрішнього світу, аналізу рефлексій, переживань, почуттів. До складу портрета також входять інші різновиди художнього зображення, зокрема характеристика за допомогою кольору та запаху, паралельні образи, концепти.

### *Література*

1. Барка В. Жовтий князь: документальний роман. Т. I і II / Василь Барка. – Нью-Йорк; Харків: Українська Вільна Академія Наук у США, 2008. – 772 с.
2. Барка В. Рай: роман / Василь Барка. – Нью-Йорк: Свобода, Джерзі Ситі, 1953. – 309 с.
3. Горішна Л. Портрет у романах Ф. С. Фіцджеральда «Ніч ніжна» та «Великий Гетсбі» / Л. В. Горішна // *Naukovі zapiski Harkivskogo naciionalnogo pedagogičnogo unіversitetu іmenі G. S. Skovorodi. Літературознавство*. – 2013. – Vol. 1, No: 4-76. – P. 25-35.
4. Кирилюк С. Проза Михайла Коцюбинського і Володимира Винниченка: антропологічний аспект / С. Д. Кирилюк // *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філологія*. – Маріуполь: МДУ, 2013. – Вип. 8. – С. 45-52.
5. Сізова К. Л. Трансформація міметичних принципів портретування в українській прозі XIX-XX століть: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література» / Ксенія Леонідівна Сізова. – К., 2011. – 40 с.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 04.10.2016 р.  
Рекомендовано до друку д.ф.н., професором Мафтин Н.Р.*

## **DOMINANT FEATURES OF PAINTING PORTRAITS IN VASYL BARKA'S NOVELS**

**T. Ye. Muzyka**

*PreCarpathians National University by Vasyl Stefanyk;  
Department of Ukrainian literature;  
76000, Ivano-Frankivs'k, Shevchenko str., 57;  
ph. 0969451385; e-mail: tania.muzyka@gmail.com*

---

*The article analyzes the dominant features of the portrait represented in the novels by Vasyl Barka «Yellow Prince. Volume II» and «Paradise». It finds that the portrait in the writer's prose is based on the image of the character as a unity of physical, psychological and social aspects. It characterizes art techniques of the portrait such as microimages, symbols, artistic detail, landscape and interior, naturalistic descriptions, colors.*

**Key words:** *portrait, character, human being, Vasyl Barka.*